

A PROPIEDAD DA ILLA DE ONS: UNHA APROXIMACIÓN DE URXENCIA

Por: Xosé Manuel Pereira Fernández
Universidade de Santiago de Compostela

Referíndose ao coñecemento dos avatares vividos a través do tempo pola illa de Ons, no 1934, Álvaro das Casas escribía "non sei ren da histórea da illa"¹. Vinte anos despois, Salustiano Portela Pazos tentaba "suplir en parte tal sentida omisión" cun artigo publicado en Cuadernos de Estudios Galegos². Do feito de que as brétemas do descoñecemento seguían dominando sobre os ceos limpos dun perfecto discernimento, fíxose eco a comezos da década dos anos oitenta do século pasado Fernando Alonso Romero³.

Coas súas luces e as súas sombras, ata o presente, o artigo de Salustiano Portela⁴ é a obra de referencia para aproximarse ao coñecemento da historia da illa ao longo dos séculos⁵. A ela, citando a fonte de información de onde se bebía, ou omitindo tal feito, recorreron unha serie de autores⁶, pero sempre aceptándoa como verdade absoluta e sen deixar ningunha fenda para a crítica científica. Con esa metodoloxía, resulta doado supor que, no caso de conter o citado artigo algún erro, o mesmo reproduciríase cantas veces fose empregada a obra do cóengo compostelán. É deste xeito como unha

noticia falsa toma carta de verosimilitude e convértese en verdade comunmente aceptada.

Illa de Ons nos anos 60

A propiedade da illa semella que foi motivo dalgunha controversia ao longo do tempo. Segundo Salustiano Portela, a mesma pertencía ao Cabido catedralicio compostelán en función de doazóns reais. Agás no caso de Hipólito de Sa Bravo, quen respondendo a preguntas formuladas por Celestino Pardellas de Blas, e sen profundar na investigación, razón pola que as respostas posiblemente fosen froito unicamente da súa enorme erudición e vasta cultura, deixa entrever que algunhas pezas non encaixaban no crebacabezas da versión oficial⁷. No resto dos casos, é permanente a acrítica incuestionabilidade.

De seguir ao deán da Catedral de Santiago de Compostela, segundo a documentación do Tumbo A da

incorporación municipal de las islas de Ons a Bueu", *Historias de las Rías (II)*, Vigo, 2000, pp. 841-856.

⁶Entre outros: FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA NÚÑEZ, E., *Cíes y Ons. La ruta de las islas*, Vigo, 1991, pp. 111-123; FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA NÚÑEZ, E., *Illas de Ons e Sálvora: Historia Natural e Humana e outros traballos*, Vigo, 1989, pp. 30-41; LLANO, P. de, *Ons, a arquitectura dunha comunidade desaparecida*, Sada - A Coruña, 1981, pp. 17-21; OTERO ACUÑA, M.J., *Isla de Ons. Privilegio de la Naturaleza*, A Coruña, 1998, pp. 17-30; SOUTO FIGUEROA, M.G. / SÁ OTERO, M.P. de, *Flora da Illa de Ons*, Pontevedra, 2005, pp. 17-20.

⁷PARDELLAS DE BLAS, C., "A propiedade da illa de Ons. "O cabido catedralicio". "Carta de Hipólito de Sa Bravo"", *Aunios*, nº 7, Pontevedra, 2003, p. 42-44.

¹CASAS, Á. das, "A illa de Ons", *Nós*, ano 16, tomo 11, nº 131-132, Santiago de Compostela/Ourense, 1934, p. 169.

²PORTELA PAZOS, S., "Apuntes para la historia de la isla de Ons", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, tomo XXVII, Santiago de Compostela, 1954, pp. 35-73.

³ALONSO ROMERO, F., "Los orígenes del mito de la Santa Compañía de las islas de Ons y Sálvora", *Cuadernos de Estudios Gallegos*, tomo XXXII, nº 96-97, Santiago de Compostela, 1981, p. 287.

⁴Natural de Cotobade, foi membro de Real Academia Galega, do Seminario de Estudos Galegos, catedrático da Universidade Pontificia, deán da Catedral de Santiago de Compostela e presidente do Cabido da citada catedral. Para unha aproximación á súa vida ver: FRAGUAS FRAGUAS, A., "O M. I. Sr. Dr. Salustiano Portela Pazos", *Boletín de la Real Academia Gallega*, ano LXXIII, tomo XXXIII, nº 360, Vigo, 1980, pp. 490-496; RODRÍGUEZ FRAIZ, A., Voz: "Portela Pazos, Salustiano", *Gran Enciclopedia Gallega Silverio Cañada*. Tomo XXXVII, Lugo, 2003, pp. 29-30.

⁵Dentro desta erma xeografía, como puntuais excepcións podemos considerar os magníficos traballos de Xosé Fariña Jamardo sobre a adscrición municipal da illa. Vid.: FARIÑA JAMARDO, X., "A adscrición municipal da Illa de Ons", *Pontevedra*, nº 4, Pontevedra, 1988, pp. 133-142 e "La

catedral compostelán, foi Afonso III quen no 899 fixo doazón perpetua ao Cabido da illa de Ons. A ofrenda sería confirmada por Ordoño II no 911, Ramiro II no 932 e Afonso V no ano de 1019⁸. Sen embargo, a información emanada da citada fonte documental indica unha cousa diferente. No 899, Afonso III, xunto a outras illas, doa a de Ons ao Apóstolo Santiago, máis en concreto ao seu altar⁹, non aparecendo en ningunha pasaxe do documento o termo cabido, canónigo ou canóniga. Idéntica situación repítese no 911 con Ordoño II¹⁰. Se o documento de Ramiro II, datado o 13 de novembro do 932, é unha confirmación real á Igrexa de Santiago de todas as posesións, entre elas as illas, sen especificar ningunha en concreto, o do 30 de marzo do 1039 é o emanado da *Exquisitio Magna* presidida por Afonso V para clarear os dereitos da Igrexa de Santiago sobre as súas posesións, entre elas as "insulas de Ulia ad Mineum infra mare". Tampouco en ámbolos dous documentos aparece a máis mínima referencia aos termos cabido, canónigo ou canóniga¹¹.

⁸PORTELA PAZOS, S., "art. cit.", pp. 37-38.

⁹Celicolo glorioso domino ac patrono Sancto Iacobo, cuius uenerabile sepulchrum est sub Arcis marmoricis in provincia Gallecie. Nos Adefonsus rex et Exemena regina (...) Oferimus itaque et oulumtarie donamus sancto altario uestro ecclesias, id est: (...) insulam Aunes cum ecclesia Sancti Martini; insulam Arauza cum ecclesia Sancti Iuliani ibi fundata; item insulam Saluare cum ecclesia ibi sita: et ecclesiam Sancti Uincentii in insula Ocobre cum dextris suis...(LUCAS ÁLVAREZ, M., estudio e edición, *La documentación del Tumbo A de la catedral de Santiago de Compostela*, León, 1997, pp. 87-91)

¹⁰"Glorioso domino nostro Sancto Iacobo apostolo, cuius uenerabile corpus // sepultum est in Arcis marmoricis in prouincia Gallecie. Nos famuli eius Ordonius rex et Geluira regina (...) offerimus sacrosancto altario (...) Confirmamus quoque omnes insulas que sunt infra mare, quas pater noster domnus Adefonsus rex per testamentum concessit Sancto Loco uestro, id est: Aones, Framio, Saluare, Arauza, Sias et Tanao, cum ecclesiis et prestationibus aearumdem..."(LUCAS ÁLVAREZ, M., *Opus. Cit.*, pp. 94-96).

¹¹LUCAS ÁLVAREZ, M., *Opus. Cit.*, pp. 131-133 e 173-178.

¹²Neste apartado, quero deixar constancia do meu maior agradecemento ao profesor Fernando López Alsina polas súas indicacións e axuda prestada.

¹³DÍAZ Y DÍAZ, C., "La diócesis de Iria-Compostela hasta 1100" en GARCÍA ORO, J. (coord.), *Historia de las diócesis españolas. Tomo 14. Iglesias de Santiago de Compostela y Tuy-Vigo*, Madrid, 2002, pp. 38-39; LÓPEZ ALSINA, F., "De la magna congregatio al cabildo de Santiago: reformas del clero catedralicio (830-1110), en *IX Centenario da dedicación da sé de Braga. Congreso Internacional. Actas. Volume I. O Bispo D. Pedro e o Ambiente Político-Religioso do Século XI*, Braga, 1990, pp. 735-762; PÉREZ RODRÍGUEZ, F.J., *El dominio del*

Coa intención de botar luz sobre o silencio documental mostrado polos citados termos, recorreremos aos estudos realizados sobre os mesmos¹². Para atopar as primeiras referencias á existencia dun cabido catedralicio ou canónica en Santiago de Compostela temos que esperar ao século XI. É no 1017 cando López Alsina localiza a primeira constatación da existencia de canónigos na catedral compostelá, o que non quere dicir que xa houbera cabido. Se durante o pontificado de Cresconio (1037-1066) a congregación capitular recibe un forte impulso, co episcopado de Diego Peláez (1070-1088), o número de membros do embrionario cabido compostelán acada o número de vintecatro. O traslado da sede de Iria a Compostela no 1095 debeu lexitimar de forma definitiva a existencia en Santiago dun cabido catedralicio. No 1102, Diego Xelmírez eleva a setenta e dous o número de membros do cabido catedralicio compostelán, converténdoo no máis grandioso do reino¹³.

Como queda indicado, nun artigo aparecido nesta revista no 2003, Hipólito de Sa respondía a Celestino Pardellas sobre a propiedade da illa de Ons. O autor recoñece que efectúa a resposta por cortesía e sen realizar unha investigación en profundidade sobre o tema. Nun texto que presenta unha redacción un tanto confusa en certas pasaxes, Hipólito de Sa indica que nalgún momento da Idade Media a illa de Ons pertenceu ao mosteiro de San Martín¹⁴. Nin na Concordia de Antealtares¹⁵, nin na *Historia*

cabildo catedral de Santiago de Compostela en la Edad Media (Siglos XII-XIV), Santiago de Compostela, 1994, pp. III-IV; PÉREZ RODRÍGUEZ, F.J., *La iglesia de Santiago de Compostela en la edad media: El cabildo catedralicio (1100-1400)*, Santiago de Compostela, 1996, pp. 19-24; PÉREZ RODRÍGUEZ, F.J., "Viajes y desplazamientos de los canónigos de Santiago en la Edad Media (siglos XII-XIV), en *Viajes y viajeros en la España medieval. Actas del V Curso de Cultura Medieval celebrado en Aguilar de Campoo (Palencia) del 20 al 23 de septiembre de 1993*, Madrid, 1997, p. 333.

¹⁴"A separación destes Mosteiros [refírese a San Martín e Antealtares] da catedral supoñía unha mingua nos seus ingresos, e isto llo compensaron os prelados con determinadas doazón. Na lista Sisnado, Diego Peláez, na súa estudada concordia co Abade Fagildo, e sobre todo Gelmírez, segundo lemos en La Compostelana. Esta compensación trouxo o que algúns dos bens pertencentes por doazón real á igrexa de Santiago pasasen á xurisdición do Señorío do Mosteiro de San Martín. Entre estes bens menciónanse algunhas illas e entre elas a de Ons"(PARDELLAS DE BLAS, C., *art. cit.*, p. 42).

¹⁵Aínda que tamén pode consultarse noutras publicacións, a modo de exemplo ver: LÓPEZ FERREIRO, A., *Historia de la Santa A.M. Iglesia de Santiago de Compostela. Tomo III*, (edic. facsímile), Santiago de Compostela, 1983, Apéndice I, pp. 3-7.

Compostelana, fomos quen de atopar a citada información. De tódolos xeitos, tampouco resultaría un feito decisivo, pois, no hipotético caso de que existira a citada cesión, a illa debeu volver nun momento indeterminado á Catedral de Santiago. Como veremos, a comezos do século XVI atopamos ao arcebispo aforándoa a membros da Casa de Montenegro. O que parece ser totalmente verosímil, en función da documentación existente, é que durante a Idade Media o Cabido da Catedral compostelá non gozou da citada propiedade.

Ons, Traballos agrícolas. 1974

Entre a documentación empregada por Salustiano Portela aparece unha relación de documentos vinculados coa illa de Ons depositada no Museo de Pontevedra. Os mesmos conforman un dos piares fundamentais do seu artigo. Sen embargo, o cóengo recoñece que non foi capaz de atopar os orixinais. A citada relación segue custodiada no Museo de Pontevedra¹⁶. A existencia dos documentos orixinais sitúase no mundo das difusas brétemas, aínda que, polo menos nalgúns casos, sexa factible pensar que existiron. Noutros casos a súa existencia está confirmada, aínda que cunha localización diferente á citada. A modo de exemplo, Salustiano Portela cita a concordia, e posterior aforamento, levada a cabo polo arcebispo don Gaspar de Zúñiga e Avellaneda con don Luís de Montenegro e don Antonio Sarmiento de Montenegro no 1562. No referido ao foro, a relación depositada no Museo de Pontevedra remite a un documento redactado, a pedimento do marqués de Valladares, polo notario compostelán don Xosé María Pego o 2 de novembro de 1837. O citado notario existiu,

e no Arquivo da Universidade de Santiago de Compostela consérvase a documentación xerada pola notaria para o período de 1831 a 1866¹⁷. Sen embargo, nin na citada data, nin en todo o espazo temporal, aparece o citado documento. Agora ben, concordia e foro foron redactados no citado ano de 1562, estando o orixinal depositado no Arquivo Diocesano de Santiago de Compostela¹⁸.

O 10 de xullo de 1562 o doutor Sebastián de Carriazo, en representación do arcebispo don Gaspar de Zúñiga e Avellaneda¹⁹, ausente en Madrid para atender, por expreso mandato de Felipe II, ao Proceso Carranza²⁰, e o arceidiago do Val de Miñor don Luís de Montenegro, xunto co seu irmán, o veciño de Redondela don Antonio Sarmiento de Montenegro²¹, asinaban unha concordia. Na mesma,

¹⁹Fillo do terceiro conde de Miranda, estudou teoloxía en Salamanca baixo a dirección de Francisco de Victoria. Posteriormente ocupou a citada cátedra. Asistiu e interveu no concilio de Trento. Bispo de Segovia e arcebispo de Santiago, foi nomeado para ocupar a sé de Sevilla, pero morreu antes de entrar na cidade andaluza. Para unha toma de contacto coa vida de don Gaspar de Zúñiga ver: ALDEA VAQUERO, Q. / MARÍN MARTÍNEZ, T. / VIVES GATELL, J., *Diccionario de Historia Eclesiástica de España. Tomo IV*, Madrid, 1975, p. 2817; LÓPEZ FERREIRO, A., *Opus. Cit. Tomo VIII*, pp. 221-237; PAZOS, M.R., *El episcopado gallego a la luz de documentos. Tomo I. Arzobispos de Santiago (1550-1850)*, Madrid, 1946, pp. 19-34.

²⁰Causa seguida durante dezaseis anos, primeiro na Península Ibérica e logo en Roma, contra frei Bartolomé Carranza, arcebispo de Toledo. Vid.: ALDEA VAQUERO, Q. / MARÍN MARTÍNEZ, T. / VIVES GATELL, J., *Opus. Cit. Tomo I*, pp. 358-361; BOFILL Y MATAS, J., *Proceso del Arzobispo de Toledo Fray Bartolomé Carranza. Memoria leída en los ejercicios para obtener el grado de doctor en filosofía y letras verificados en la Universidad Central el día 28 de junio de 1902*, Barcelona, 1903; SALAZAR DE MIRANDA, *Vida y sucesos prósperos y adversos de don Fr. Bartolomé de Carranza y Miranda, Arzobispo de Toledo, Primado de las Españas, Chanciller Mayor de Castilla y León*, Madrid, 1788; SUÁREZ FERNÁNDEZ, L. (coord.), *V Centenario del Arzobispo Carranza*, Madrid, 2004; TELLECHEA IDÍGORAS, J.I., *El arzobispo Carranza "Tiempos recios"*, 2 Vols., Salamanca, 2004; TELLECHEA IDÍGORAS, J.I., *El catecismo del Arzobispo Carranza*, Madrid, 1972; TELLECHEA IDÍGORAS, J.I., *El proceso romano del Arzobispo Carranza (1567-1576)*, Burgos, 1989; TELLECHEA IDÍGORAS, J.I., *Fray Bartolomé de Carranza: documentos históricos*, 5 Vols., Madrid, 1962-1976.

²¹Para unha aproximación aos Montenegro ver: APONTE, V. de, *Recuento de las casas antiguas del Reino de Galicia*, Santiago de Compostela, 1986, información dispersa; CASTRO PÉREZ, F., *A Casa de Valladares: Formación e evolución do patrimonio dunha familia dominante na Pontevedra do Antigo Réxime*, Pontevedra, 2004, sobre todo pp. 58-77; CRESPO DEL POZO, J.S., *Blasones y Linajes de Galicia. Tomo III*, Santiago de Compostela, 1965, pp. 317-322.

¹⁶MUSEO DE PONTEVEDRA (MPo), *Colección Sampedro*, mazo 31-23.

¹⁷ARQUIVO HISTÓRICO DA UNIVERSIDADE DE SANTIAGO (AHUS), *Fondo Protocolos Notariais, Sección Santiago de Compostela: Pego e González Acebo, Xosé María*, mazos 8.493 a 8.532, inclusive.

¹⁸ARQUIVO DIOCESANO DE SANTIAGO DE COMPOSTELA (AHDSC), *Fondo Xeral. Serie: Bens e rendas da Mitra*, mazo 1.7.15 (57), fs. 168rº.-187vº.

os irmáns argumentan que tiñan e posuían a illa de Ons, usando da súa xurisdición civil e criminal, ao tempo que se aproveitaban dos froitos producidos e rendas xeradas como antes o fixeran o seu pai, Paio Sorred, ou seu avó, Lopo de Montenegro, e o seu bisavó, Tristán de Montenegro. Recoñecían que en datas recentes tiveran diferenzas co arcebispo, pero agora apartábanse de todo dereito e confesaban "ser todo ello y aber sido sienpre de la dicha Sancta Yglesia de señor Santiago e perlados que della an sido y de su mesa Arçobispal". Tamén afirmaban que no caso de que algún dereito puidera pertencerlles renunciaban ao mesmo, cedéndoo e traspasándoo "en la dicha Sancta Yglesia de señor Santiago y en el dicho yllustrisimo señor Arçobispo y en sus subçesores perlados que de la dicha sancta Yglesia fueren dende agora para en todo tiempo de sienpre jamas"²².

Dous días despois, o 12 de xullo de 1562, don Sebastián de Carriazo, como queda indicado, en nome do arcebispo don Gaspar de Zúñiga e Avellaneda, asinaba con don Antonio Sarmiento a carta de feudo perpetuo da illa de Ons. Mentres que o segundo recoñecía a propiedade do arcebispo sobre a illa, aquel dáballe autorización para elixir a quen considerase oportuno para exercer a xurisdición da illa. En recoñecemento do feudo, don Antonio de Montenegro e os seus sucesores comprometéñanse a pagar cada ano "por el día de Sanctiago en la dicha çiudad de Sanctiago" dez ducados. Tamén deberían render homenaxe, no prazo dos dous meses seguintes á toma de posesión, a cada novo arcebispo²³. Como colofón á sinatura do foro, don Antonio Sarmiento de Montenegro:

"se llebanto en pie y anbas manos juntas dijo que el como caballero e onbre hijodalgo y desçendiente de tales una dos y tres vezes daba y dio su fee y pleito omenaje segun lei e fuero despaña en manos del muy magnífico señor Don Alonso de Arellano como en manos de caballero e onbre hijodalgo y desçendiente de tales metiendo el dicho Antonio Sarmento sus manos hanbas juntas entre las manos del dicho Don Alonso de Arellano daba y dio su fee y pleito omenaje conforme al dicho feudo de tener guardar y conplir el dicho feudo que por el dicho señor Provisor le fuera echo en nonbre e por

mandado de su yllustrisima señoria de la dicha ysla Dons (...) y que el en todos los dias de su vida (...) ser serbiente y obediente a la dicha Sancta Yglesia de señor Sanctiago y al yllustrisimo e Reberendisimo señor Don Gaspar de Çuñiga y Abellaneda Arçobispo que de la dicha Sancta Yglesia hes y a los otros sus subçesores perlados que della fueren..."²⁴

A situación, presentando ao arcebispo como titular da illa de Ons e á familia Sarmiento Montenegro como foreira, segue manténdose a finais do século XVI, como recolle unha visita pastoral de ca. 1598 depositada no Arquivo da Catedral de Santiago de Compostela²⁵. O estado de cousas móstrase inamovible nos primeiros compases da centuria seguinte, como indica a visita pastoral feita polo cardeal del Hoyo no 1607²⁶, a cal é debedora da anterior²⁷. A conxuntura mostra cambios en 1651-52. Na visita pastoral realizada nese bienio, no arciprestado do Salnés as únicas modificacións respecto á inspección feita por del Hoyo son a desaparición de Santa María da illa de Ons e a aparición de San Gregorio de Raxó²⁸. Esta,

²⁵"Santa Maria de la ysla Dons

Esta felegresia de Santa Maria tiene 19 feligreses. Los frutos lleva la cura presentacion por fuero o feudo de la dignidad arçobispal cuya es la ysla de la heredera menor de Antonio Sarmiento la qual paga a la dicha dignidad 10 ducados cada año" (ARQUIVO CATEDRAL DE SANTIAGO (ACS), *Sección Visitas Pastorais do Arcebispo. Libro 3º, ca. 1598, mazo IG 277, f. 185vº*)

²⁶"SANTA MARIA DE LA ISLA DE ONS

Esta felegresia de Sancta Maria tiene dies y nuebe feligreses. Los frutos lleba la cura. Presentación, por fuero o fondo, de la dignidad arçobispal, cuya es la de la heredera menor de Antonio Sarmiento, la qual paga a la dicha dignidad dies ducados cada ano" (HOYO, J. del, *Memorias del Arzobispado de Santiago* (Edición preparada por A. Rodríguez González e B. Varela Jácome), Santiago de Compostela, [1950?], p. 521).

²⁷Para ver as similitudes e diferenzas existentes entre ámbalas dúas visitas, Vid: PEREIRA FERNÁNDEZ, X.M., *A Pontevedra de Felipe II*, Valga, 2000, pp. 58-61 e 292-326.

²⁸"San Gregorio de Raxoo

Visite a esta hermita la qual esta en el distrito de la felegresia de San Juan de Dorrón. Los monges Bernardos del convento de Armenteyra tienen casa junto a esta hermita, y se introduxeron a hacer la parroquial poniendo en ella pila baptismal y teniendo santos oleos, pero no tienen Sactissimo, el qual en tiempo que no se puede decir missa, viene de la yglesia de dorrón, o, de la de Samieyra para los enfermos. Los cuales suelen irse a enterrar a alguna de dichas yglesias. Los vecinos y feligreses deste nuevo curato son como ocho, o diez. = Para remover a estos frayles desta introduccion avra dificultad pues ya ay algunos años que se fueron metiendo poco a poco en esta administracion..." (AHDSC, *Fondo Xeral. Serie: Visita Pastoral*, mazo, 1.52.8., fs. 108rº.-108vº.)

²²AHDSC, *Fondo Xeral. Bens e rendas...*, mazo 1.7.15(57), fs. 168rº.-172rº.

²³AHDSC, *Fondo Xeral. Bens e rendas...*, mazo 1.7.15(57), fs. 172rº.-187vº.

²⁴AHDSC, *Fondo Xeral. Bens e rendas...*, mazo 1.7.15(57), fs. 186rº.-187rº.

na visita anterior, aparecía como ermida pertencente á parroquia de Santa María de Samieira.

A explicación da desaparición da igrexa de Ons debemos buscala no despoboamento da illa a causa da inseguridade existente no litoral. Algo similar debeu ocorrer en Sálvora, pois en 1791, nun preito xurdido pola propiedade da citada illa, atopamos esa argumentación²⁹. No ecuador do século XVIII, o Castastro do marqués da Ensenada reafirma o indicado no referido ao despoboamento da illa de Ons. Ao mesmo tempo, preséntaa como lugar inculto, do que se extraían 2.000 carros de toxo ao ano, conformando un espazo adicado ao pasto de "ganados Mulares y Cerriles, dexando de executarlo con los lanares y Bacunos por el riesgo de que los extraigan y roben las embarcaciones enemigas que suelen ampararse de dicha Ysla para hazer agua"³⁰. No referido á propiedade, nada concreto se indica de Ons nin de Onza³¹.

Coa chegada do século XIX aparecen grandes novidades. Xorde entón a visión da propiedade que chegou aos nosos días e se pensou arrincaba da Alta Idade Media. É a partir do 1810 cando o Cabido da Catedral de Compostela aparece como propietario da illa de Ons³². A situación segue

²⁹"En 30 de enero de 91, ocurrieron a V.M. el Cura Parroco, y 13 vecinos de Sⁿ. Pelayo de Carreira, Diocesis de Santiago, exponiendo que a tres quartos de legua de aquella Parroquia, se halla la fertil Ysla de Salbora, de legua y media de Circunferencia la que fue invadida, y despoblada por los Argelinos, en el siglo pasado..."(ACS, *Fondo Cabido. Illas de Sálvora e Ons. Documentos sobre a súa pertenza*, mazo IG 423, sf.).

³⁰ARQUIVO HISTÓRICO PROVINCIAL DE PONTEVEDRA (AHPPo), *Sección Catastro de Ensenada. Real de Legos*, mazo L-117, sf., e Interrogatorio, microfilm, L. 247, fs. 34v^o.-35v^o.

³¹"...y por ser esta Villa y Puerto de Sⁿ. Jenxo la Capital de esta Jurisdiccion parecio combeniente notar en el Libro de su operacion la situacion de dichas Yslas, para los fines que puedan conducir, y se dejo de executarlo en los emolumentos de el Comun porque las referidas Yslas [Ons e Onza] no son de la particular pertencia de esta feligresia sino de toda la jurisdiccion y aun de otras forasteras...(AHPPo, *Sec. Catast. de Ensen. Real de Legos*, maz. L-117, sf.).

³²PORTELA PAZOS, S., *art. cit.*, pp. 50 e ss.

³³"En el espacio que media entre las puntas de Udra al S. y la de Cabicastro y Montalvo al N., que es de 4 leg., estan sit. las islas de Ons (...). Hacia el E. de la isla grande ó de Ons hay un buen fondeadero donde han anclado fragatas inglesas para hacer águada cuando durante las guerras tenían cerrados los puertos. En este punto fue donde por disposicion del cabildo de Santiago, señor de dichas islas..."(MADOZ, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones en Ultramar*. Tomo V (edic. facsímil), Madrid, 1986, p. 1051).

manténdose no ecuador da centuria, segundo reflicte a información contida no Dicionario de Madoz³³. Do que aconteceu a partir de entón temos un mellor coñecemento, e os ceos despexados do discernimento comezan a dominar sobre o difuso mundo das brétemas do ignoto.

Acerca da propiedade da illa de Ons queda moito que investigar. Mellor sería dicir que falta por pescudar case que todo. O contido do presente artigo só é, como indica o título, unha aproximación de urxencia efectuada a instancias dos responsables desta revista, en especial de Celestino Pardellas, a raíz da localización do foro da illa no Arquivo Diocesano de Santiago. A eles quero mostrar o meu agradecemento pola confianza depositada na miña persoa.

O foro constitúe o eixo central do presente artigo e conforma un punto de inflexión. O novidoso dos resultados non deben causar inqueda, no caso de que actuemos orientados por un pensamento e unha metodoloxía de corte científicos. Salvando as diferenzas, nos últimos tempos é doado atopar exemplos similares. En datas recentes, o libro de Ofelia Rey Castelao sobre os mitos do Apóstolo revisou moitos tópicos seculares considerados incuestionables. Nun plano máis modesto, no seu momento, un artigo da miña autoría demostrou que en Pontevedra o Gremio de Mareantes non existiu ata que a finais do século XIX o inventou Castro Sampedro, invención que posteriormente levou ata as últimas consecuencias Filgueira Valverde. Iso non quere dicir que os mareantes pontevedreses non foran un dos piares fundamentais do esplendor de Pontevedra, que si o foron, pero agrupados, primeiro, na Confraría do Corpo Santo, despois, no "Gremio de la Mar", e posteriormente no "Gremio de Mar". Nun traballo actualmente en curso, mostro como a visión vixente do Corpus pontevedrés non é secular, senón que arrinca de 1940, sendo debedora da estética do nacional-catolicismo. Cando menos dende o século XVI, e ata o 1940, ao igual que sucedía no resto da Península Ibérica, o protagonismo organizador correspondíalle ao Concello.

San Martiño Pinarío, onde se atopa o foro.